

דוֹרֵשׁוֹנֵי

פרשת בהר, תשע"ח, מספר 1267

וְשַׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שִׁבְתָּ לָהּ

יונה בר-מעוז

החקלאי, כמו בדוגמאות הבאות: "וְשַׁמְטָתָהּ וּבָךְ מִנְחֻלְתָּךְ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָךְ וְהַעֲבַדְתִּיךָ אֶת אִיבֶיךָ בְּאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ" (יר' יז:ד); "וְנִטְשֵׁתִי אֶת שְׂאֲרֵית נַחְלָתִי וְנִתְתִּים בְּיַד אִיבֵיהֶם וְהָיוּ לְבַז וְלִמְסָה לְכָל אִיבֵיהֶם" (מל"ב כא:ד); "עֲזַבְתִּי אֶת בֵּיתִי נִטְשֵׁתִי אֶת נַחְלָתִי נָתַתִּי אֶת יְדֹדוֹת נַפְשִׁי בְּכַף אִיבֵיהֶ" (יר' יב:ז).

כיוון ששורש "שמט" קשור גם לחובות כספיים,⁴ עשויות צמד המילים "תִּשְׁמָטָנָה וְנִטְשָׁתָה" לתאר, דרך משל, את מצבו של חקלאי בארץ ישראל בתקופה העותומאנית, כפי ששלמה אילן מסכם במחקר:

מעמסת החובות על הפלחים היוותה בעיה כלכלית חמורה... כאשר לחץ החובות היה ללא נשוא, נמלטו הפלחים לכפרים נדחים. מהם שנואשו מהעבודה החקלאית והפכו לנוודים, כדי להיפטר מנטל החובות, בעוד קרקעותיהם הנטושות הפכו לאדמות הפקר ועברו לרשות המדינה.⁵

כלומר: מצמד המילים הללו משתמע מצב שלילי ולא רצוי לעובד האדמה. הקשירה המובהקת של מצוות השנה השביעית ליום השביעי בספר ויקרא, והדגשת השורש "שבת" מלמדות, שהשבת היא הבסיס שבעזרתו אפשר היה להבין ולהכיל גם את מצוות השמיטה.⁶ שכן, החובה להפסיק את עבודת

בשבעת¹ הפסוקים של ויקרא כ"ה, שבהם מוצג איסור עבודת האדמה בשנה השביעית, בולטת תופעה ייחודית. השורש "שבת" מופיע שבע פעמים בצירופים שונים. בצירופים אלה הוגדרה השנה השביעית פעמיים כ"שַׁבְתָּ לָהּ" (פסוקים ב, ד), וארבע פעמים תוארה כשבת של הארץ (באחת מהם נכפל השורש 'שבת'): "וְשַׁבְתָּהּ הָאָרֶץ", "שַׁבְתָּ שַׁבְתָּן יְהִי לָאָרֶץ", "שַׁבְתָּ שַׁבְתָּן יְהִי לָאָרֶץ", "וְהִיְתָה שַׁבְתָּ הָאָרֶץ" (פסוקים ב, ד, ה, ו). גם ההיתר לעבוד את האדמה בשש השנים, בניגוד לשנה השביעית, מוצג בלשון דומה להיתר המלאכה בששת ימי המעשה בניגוד ליום השביעי, כפי שהופיע בעשרת הדיברות, ובשני המקרים משותפת ההגדרה "שַׁבְתָּ לָהּ" - השנה השביעית: "שֵׁשׁ שָׁנִים תַּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרִמְךָ וְאִסַּפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. וּבִשְׁנַת הַשְּׁבִיעִית שַׁבְתָּ שַׁבְתָּן יְהִי לָאָרֶץ שַׁבְתָּ לָהּ שְׂדֶךְ לֹא תַזְרַע וְכְרִמְךָ לֹא תִזְמַר". וביום השביעי: "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתְּךָ. וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבְתָּ לָהּ א-לֵהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכְתְּךָ" (שמ' כ:ח-ט).²

הדרך שבה הוצגה השנה השביעית בספר ויקרא שונה מאוד באופייה מן הדרך שבה היא הוצגה בפעם הראשונה, בספר שמות: "וְשֵׁשׁ שָׁנִים תַּזְרַע אֶת אֲרֶצְךָ וְאִסַּפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ. וְהַשְּׁבִיעִית תִּשְׁמָטָנָה וְנִטְשָׁתָה וְאָכְלוּ אֲבִינֵי עַמְךָ וְיִתְּרָם תֹּאכַל חֵיט הַשְּׂדֶה כֵּן תַעֲשֶׂה לְכְרִמְךָ לְזִיתְךָ" (שמ' כג:י-יא).

כל חקלאי היה מזדעזע מההוראה שבספר שמות, בשל השדה הסמנטי של המילים המרכזיות שנבחרו להציגה: "תִּשְׁמָטָנָה וְנִטְשָׁתָה",³ שהן שליליות, בפרט בהקשר

המילים: האם לשמוט את האדמה? העבודה? היבול? ואין כאן המקום להיכנס לפרטים.

⁴ ככתוב: "מִקֵּץ שִׁבְעֵי שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה. וְזֶה דְבַר הַשְּׁמִטָּה שְׁמוֹט כָּל בְּעַל מִשָּׁה יְדוֹ אֲשֶׁר יֵשֶׁה בְּרַעְיוֹ... כִּי קָרָא שְׁמִטָּה לָהּ: ... וְאֲשֶׁר יְהִי לָךְ אֶת אֲחִיד תִּשְׁמָט יָדְךָ" (דב' טו:א-ג).

⁵ שלמה אילן, "החקלאות הערבית המסורתית בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית", בתוך אלי שילר (עורך), קרדום: דו ירחון לידיעת הארץ - נופי ארץ-ישראל במאה ה-19 והחקלאות הערבית המסורתית, שנת שישי, חוברת 34 (ספטמבר 1984, אלול תשמ"ד), עמ' 21.

⁶ אמנם גם בספר שמות נרמזה זיקה בין שתי המצוות על ידי הצמדת השנה השביעית (כג:יא) למצוות היום השביעי (שם:יב): "שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מְעֹשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבַּת לְמַעַן יָנוּחַ שׂוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתְּךָ וְהַגֵּר", אך מצוות השנה השביעית הוצגה ראשונה ללא גורם מכין, והדמיון

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

¹ ויקרא כה:ב-ח. פסוק א' מציג את נותן המצווה, את השומע ואת המקום שבו ניתנה, ולכן לא נמנה כאן.

² מכנה משותף נוסף הוא הגוון החברתי שנלווה לכל אחת מן המצוות, אך הוא אינו עיקר מהותן.

³ בדיונים ההלכתיים על מצוות השמיטה הוצעו מספר מסקנות הלכתיות שונות בשל עמימות

השאלה הנשאלת היא, איך תתקבל על הדעת המצווה להשבת עבודת האדמה, אם נצמיד אותה לשבת?

נראה שהתשובה טמונה בניסיון ההיסטורי שרכש עם ישראל במדבר. כאשר ניתנה לעם ישראל מצוות השבת במעמד הר סיני, ייחודה כבר היה גלוי לעיניו. במשך כמה שבועות ירד מן מדי יום ביומו, שישה ימים בשבוע, אך ביום השביעי נסגרו ארובות השמיים במפתיע, לאחר שהעתירו משנה-מן ביום השישי. שינוי סדרים נוסף התרחש עלי אדמות, והמן שהתליע בכל אחד מימות השבוע, אם הותירו ממנו עד בוקר, נשאר בטיבו ובאיכותו ביום השבת. אירועים חריגים אילו הוכיחו בבירור שתי עובדות: יום השבת אינו יום כשאר הימים, אף שטיבו המיוחד אינו גלוי לעיניים בדרך כלל, ובנוסף, שמירתו אינה כרוכה בנזק כלכלי כלשהו, בניגוד למה שאומר ההיגיון האנושי.¹²

מכאן שאם השנה השביעית דומה ליום השביעי, יש גם בה ייחוד איכותי שאינו נראה לעיניים, וגם בה לא ייגרם שום נזק כלכלי מהשבת עבודת האדמה. ואכן הביטחון הכלכלי שרמוז בעצם הקבלת השנה השביעית ליום השביעי מקבל ביטוי מפורש בפרשה; כמו המן שירד כפול ביום שישי, כך היבול של השנה השישית יהיה מבורך:

וְכִי תֵאמְרוּ מֵה נֹאכַל בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסַף אֶת תְּבוּאֵתֵינוּ. וְצִוִּיתִי אֶת בְּרַכְתִּי לָכֶם בַּשָּׁנָה הַשְּׁשִׁית וְעִשְׂתִּי אֶת הַתְּבוּאָה לְשֵׁלֶשׁ הַשָּׁנִים (כה:כ-כא).

מעתה ניתן להבין מדוע גם היום השביעי וגם השנה השביעית מכונים "שבת לה", כי בהם השמיים והארץ חורגים במידת מה מחוקי הטבע שנקבעו בששת ימי הבריאה, כדי להעיד על רצון הבורא שקבע חוקים אלה. מכאן נראה, כי כמו שה' נח ממלאכתו ביום השביעי, אך לא עצר את העולם מלהתנהל כסדרו, השמיים נותנים טלם וגשמיים, המאורות חגים כסדרם והארץ ממשיכה להצמיח כל הדרוש לכל נפש חיה, כך ימשיך השפע האלוהי לרדת על הנחים ממלאכתם,

¹² רבה כל כך, עד כי הם מקובלים עתה בעולם כולו" (ראו מאמרו של מוטי ארד "שמירת שבת כסימן זהות ליהודים בתקופה ההלניסטית והרומית" – www.schechter.ac.il/article שנת 2009. יש דוגמאות נוספות כיצד נראית השבת בעיני הוגי דעות יוונים ורומים).

¹¹ באמת הזאת יוסיף עם ישראל להיווכח במשך כל 40 שנות הנדודים במדבר, והישיבה בארץ סיחון ועוג עד לכניסה לארץ כנען (שמ' טז:לא; יה' ה:יא-יב). גם צנצנת המן שנשמרה בצד ארון הברית (שמ' טז:לג) שמשה תזכורת מתמדת לייחודו של יום השבת.

האדמה בשנה השביעית קשה מאוד, כפי שסיכם הרב זאב ויטמן:⁷

השמיטה היא אחת המצוות הקשות ביותר שנצטוו ישראל. נראה שאין מצווה אחרת הדורשת דרגת מסירות-נפש ודרגת אמונה כל כך גבוהות מהציבור כולו, באופן קבוע מידי שבע שנים. בעבר - בתקופה שבה אפשרויות יבוא המזון מחוץ לארץ היו מצומצמות ביותר, בתקופה שבה אפשרויות שימור המזון גם הן היו יותר מוגבלות מהאפשרויות בימינו, בתקופה שבה העם כולו חי מיבול אדמתו - הייתה מצוות השמיטה דרישה שללא דרגת אמונה גבוהה-ביותר אי אפשר היה לקיימה כלל.⁸

נוסיף על כך, שכאשר נצטוו בני ישראל לראשונה על השמיטה, לא היה דבר בעברם, הן בתקופת האבות והן במצרים, שיכין אותם לקבלת המצווה הזאת.⁹ כאשר חיו האבות בארץ כנען הם היו בעיקר רועי צאן, ולא היו צריכים להתפרנס מחקלאות.¹⁰ אם עסקו במצרים בחקלאות, קרוב לוודאי שלא התעורר צורך לנטוש שדה בשל אי-פוריות, כי גאות הנילוס בכל שנה טייבה את האדמה והשביחה אותה בעזרת הסחף, ולכן הפכה מצרים לסמל: "כִּנְן ה' כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (בר' יג:י).

מצוות השבת עצמה אין לה היגיון כלכלי וגם הרווח החברתי איננו ברור דיו.¹¹ על כן,

הלשוני הקלוש ביניהן אינו עוזר להאחיב את מצוות השמיטה.

⁷ זאב ויטמן, "מצוות השמיטה - ייחודה וחשיבותה בדורנו", **המעין**, לד, ב (תשנ"ד), עמ' 1-4 (מצוי גם באתר דעת **במרשתת**).

⁸ הנזקים הכלכליים שהיא גרמה היו סיבה ללעג ולקלס של הגויים בימי בית שני, כפי שתיארו חז"ל, והיטב סוכמו הדברים בשנת תשי"ט בכתב העת **מחנים** במאמר אנונימי: "השמיטה בתקופת בית שני" (עמ' 37-41. ייתכן שהכותב הוא אברהם ארזי שכתב את המאמר הקודם לו: "שבת הארץ", עמ' 33-36; נמצא גם באתר 'דעת' **במרשתת**).

⁹ בניגוד לשמיטת הכספים, כי בתקופות שונות לאורך ההיסטוריה נעשו שמיטות חובות כאמצעי לייצוב הכלכלה.

¹⁰ הזריעה בארץ גרר על ידי יצחק (בר' כו:יב) הייתה אירוע בודד וחריג, ולכן צוין במיוחד.

¹¹ לא רק בימינו יש ערעור על מוסד השבת. אפשר לראות את חוסר ההבנה הבסיסי בערכה של השבת כבר אצל הפילוסוף סנקה, שקובע ששמירת השבת היא "נוהג נפסד, מפני שביצירת יום מנוחה אחד בכל שבעה ימים הם מפסידים בבטלה כמעט שביעית מחייהם, ובהימנעם מפעולה בזמני חירום הם גם סובלים אבידות". הוא אינו מבין מדוע: "יחד עם זאת, מנהגי גזע ארור זה זכו להשפעה

ומצהירים בכך כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ.

אלא שלשנת השמיטה יש ייחוד, כי בה הארץ עצמה חייבת להצהיר הצהרה זאת, לכן וְשִׁבְתָּהּ הָאָרֶץ שְׁבֹתָ לַה', ועל האדם לשמוט את ידו ממנה, ככתוב בספר שמות, כדי שזו תוכל למלא את חובתה ללא הפרעה. אם אין האדם מתנהג כנדרש, הארץ תתבע זאת ממנו, ומכאן עונש הגלות המרחף עליו, שמידתו קצובה לפי מידת ההפרעה לארץ למלא חובתה (וי' כו: לד-לה; דה"ב לו: כא). לכן השנה השביעית מכונה בצדק "שְׁבֹת הָאָרֶץ".

בדרך מעניינת סיכם רבי מרדכי יוסף ליינר¹³ את הקשר בין השבת והשמיטה:

ושבתה הארץ שבת לה'. ענין שמיטה הוא אות לישראל כי לה' הארץ ומלואה, וכמו דאיתא בזוה"ק (=בזוהר הקדוש. בר' ג'): שיש אתוון רברבין ואתוון זעירין, אתוון זעירין הוא שבת, כי שבת הוא אות לישראל כי הש"י (=השם יתברך) הוא הפועל כל דבר ומפעולות אדם לא יעשה שום דבר. ואתוון רברבין הוא שמיטה, כי כאשר יעברו שבע שנים יכרח להיות שנה שלימה שיתראה בה כי לה' הארץ, ואין לשום אדם כח פעולה רק לה' לבדו.

עורך: פרופ' יוסף עופר

עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

¹³ האדמו"ר מאיזביצא, בספרו **מי השלוח**, כרך א, עמ' קמ-קמא, במהדורת תשע"ח שיצאה בבני ברק.